

УДК 341.9 (075.8)

*В.М. Завгородня, канд. юрид. наук, доц. кафедри державно-правових дисциплін  
ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”*

## **СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА**

*Стаття присвячена розгляду принципів положень, які складають основи сучасного міжнародного приватного права України. Досліджуються система та ієрархія принципів, їх співвідношення з принципами міжнародного публічного та внутрішнього приватного права.*

*Ключові слова: принципи міжнародного приватного права, міжнародні приватні відносини, взаємність, публічний порядок, національний режим, зворотне відсилання, автономія волі, міжнародна ввічливість, колізійне регулювання.*

**Постановка проблеми.** Відомо, що принципи будь-якої галузі права – це керівні ідеї, базові положення, які складають її основний зміст, визначають спрямованість правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин. Значення принципів важко переоцінити: вони сприяють єдності, внутрішній цілісності й системності правого регулювання, визначають засади правового режиму в рамках певної галузі, є базовим орієнтиром як для правотворчої, так і для правозастосовчої діяльності. Крім того, принципи відіграють вирішальну методологічну роль і в науковому пізнанні, оскільки є основою побудови й обґрунтування теоретичних концепцій та доктринальних моделей, покликаних вирішити проблеми галузевого (а іноді й міжгалузевого) регулювання. Можна з упевненістю констатувати, що ефективне правове регулювання будь-якої предметної сфери суспільних відносин досягається лише за умови чіткого визначення й обов'язкового врахування положень, які є принциповими, незалежно від того, чи вони безпосередньо закріплені в законодавстві, чи з необхідністю виводяться з його змісту. Не є винятком і відносини, що складають предмет міжнародного приватного права (далі МПрП). Однак при всій гостроті й актуальності проблема формування системи принципів МПрП ще не здобула у вітчизняній юридичній науці належної розробки й майже не обговорюється в науковій та навчальній літературі.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених частин проблеми.** Підручники та посібники з МПрП, як правило, не торкаються питань принципів галузі [6–8]. Іноді зауважується, що на регулювання міжнародних приватних відносин поширюється дія принципів міжнародного публічного права [4, с. 3–11; 11, с. 30]. М.М. Богуславський [2, с. 28–31], І.І. Дахно [5, с. 30–50], А.А. Попов [9, с. 33–71] та інші автори включають до системи навчального курсу МПрП розділи, присвячені “вихідним засадам доктрини МПрП”, “загальним засадам” чи “загальним поняттям МПрП”, однак питання, які в них розглядаються, охоплюють положення щодо методів регулювання в МПрП, поняття, структури та видів колізійних норм, стадій та особливостей застосування норм МПрП. Вбачається, що вказана тематика не співпадає за змістом і обсягом з принципами МПрП, хоча деякі постулати в її рамках можуть безумовно претендувати на роль принципів галузі.

О.Х. Юлдашев фактично зводить принципи МПрП до принципів цивільного права [12, с. 26–29], з чим важко погодитися з огляду на специфіку предмета МПрП – цивільних, господарських, сімейних, трудових та процесуальних правовідносин з іноземним елементом. Дійсно, загальні принципи приватного (цивільного) права мають значення для МПрП, але як міжгалузеві, оскільки не відображають особливості відносин, що пов'язані з правопорядком і юрисдикцією двох або більше держав. Крім того, як відомо, до предмета МПрП включаються й деякі відносини публічного характеру. Зокрема публічні елементи

присутні в регулюванні сімейних та трудових відносин з іноземним елементом. Не можна заперечити також публічний характер відносин у сфері міжнародного цивільного процесу. Більш чітко формулює систему принципів МПрП Л.П. Ануфрієва. Вона зазначає, що до основних засад МПрП слід віднести національний режим, взаємність, режим найбільшого сприяння, реторсії, публічний порядок, обхід закону та зворотне відсилання [1, с. 103]. Погоджуючись із загальним підходом автора до проблеми, слід вказати на деяку некоректність формулювань: принципом МПрП не може вважатися зворотне відсилання або обхід закону як явища, що з необхідністю породжується особливостями методу колізійно-правового регулювання і створює істотні труднощі в правозастосуванні. Принципами є ті вузлові положення, базові підходи, які використовуються для вирішення зазначених проблем. Тобто принциповою є позиція законодавця, доктрини МПрП, судової практики щодо того, чи слід вживати заходи щодо попередження обходу закону й наскільки жорсткими вони повинні бути; чи приймається в державі зворотне відсилання, чи ні, якщо приймається, то за яких умов і з якими застереженнями тощо.

Найбільш вдалою, на нашу думку, спробою сформувати систему принципів МПрП є здійснене на ґрунті білоруського законодавства дослідження О.М. Толочко. Автор, зокрема, пропонує виділяти принципи регулювання приватноправових відносин взагалі та принципи, які регулюють окремі групи таких відносин (колізійні принципи). При цьому до перших включаються: принцип національної (внутрішньодержавної) юрисдикції щодо міжнародних приватних відносин; принцип колізійного регулювання; принцип безумовного застосування іноземного законодавства відповідно до колізійної норми; принцип диспозитивності (автономії волі); принцип одноразового застосування колізійної норми; принцип пріоритету норми міжнародного договору перед нормою національного законодавства. До спеціальних або колізійних принципів О.М. Толочко відносить основні колізійні прив'язки, визнані доктриною МПрП загальними правилами визначення права в регулюванні окремих сфер приватних відносин з іноземним елементом. Зокрема, до таких прив'язок, на думку дослідниці, належать: принцип місцезнаходження речі у відносинах власності; принцип місцезнаходження основного виконавця за угодою у договірних відносинах; принцип прапору у відносинах міжнародного перевезення тощо [10]. Запропонована автором концепція, безумовно, становить значний інтерес і може з урахуванням відмінностей у законодавстві бути використана для обґрунтування системи принципів українського МПрП. Однак з деякими положеннями дослідження все ж важко погодитися, наприклад, щодо заперечення ролі принципів міжнародного публічного права в регулюванні приватних відносин з іноземним елементом, або ж щодо віднесення принципу незастосування іноземного процесуального права до кола спеціальних, а не загальногалузевих.

Як видно з аналізу розглянутих нами публікацій, питання системи й конкретного змісту принципів МПрП залишаються проблемними й недостатньо вивченими в пострадянських країнах (і це не випадково – адже в СРСР доктрина МПрП практично не розвивалась через обмеженість як приватної сфери в цілому, так і контактів приватних осіб з іноземцями). Що ж до України, то вітчизняна наука взагалі не пропонує їх належного вирішення.

**Метою** цієї статті є спроба визначити систему принципів МПрП України з урахуванням змісту Закону України “Про міжнародне приватне право”, інших законодавчих актів, міжнародних договорів України та міжнародних звичаїв.

**Виклад основного матеріалу.** На нашу думку, під принципами МПрП слід розуміти виражені в його нормах основоположні засади, базові положення, відповідно до яких здійснюється регулювання міжнародних приватних відносин. Вихідним моментом при визначенні принципів МПрП має бути врахування специфіки вказаних відносин, обумовленої їх переважно приватним характером та наявністю в структурі іноземного елемента (іноземний суб'єкт правовідносин, об'єкт, пов'язаний з територією іншої держави, юридичний факт, що мав місце за кордоном). Вважаємо за необхідне погодитися з авторами, які розглядають систему міжнародних відносин як сукупність, з

одного боку, міжнародних публічних (міжвладних, міждержавних) відносин, а з іншого, – міжнародних відносин невідного характеру, тих, що складаються між приватними суб'єктами з різних держав або іншим чином ускладнюються іноземним елементом [7, с. 8]. Незважаючи на різну природу предметів міжнародного публічного права і МПрП, вони тісно пов'язані й мають низку спільних засад. Зазначений зв'язок має багато проявів, зокрема, в аспектах регулювання міжнародних приватних відносин за допомогою міжнародних договорів, участі владних суб'єктів (держав) у міжнародних приватних відносинах, у взаємній обумовленості розвитку міжнародного права і національних правових систем. Як стверджує Л.Н. Галенська, будь-які дії будь-яких суб'єктів у сфері міжнародних відносин (як публічних, так і приватних) повинні відповідати вимогам загальних (основних) принципів [4, с. 5].

Загальні принципи міжнародного права сформульовані у ст. 2 Статуту ООН та у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. Вирішальне значення для сфери МПрП мають принципи поваги до прав людини; незастосування сили чи погрози силою; вирішення міжнародних спорів мирним шляхом; невтручання у внутрішні справи інших держав; співробітництва; недискримінації; рівноправ'я та самовизначення народів; суверенної рівності держав; добросовісного виконання міжнародних договорів. Наведені принципи достатньо досліджені як в науці міжнародного публічного права, так і в МПрП, у контексті їх прояву в регулюванні приватних відносин з іноземним елементом. Тому, відзначивши їх вузлову й системну роль для національного МПрП, ми не будемо детально зупинятися на їх аналізі, а перейдемо до другого рівня принципів положень, що власне й визначають специфіку галузі.

Закон України “Про міжнародне приватне право” окремо не визначає принципи МПрП як галузі права чи як галузі законодавства, вказуючи проте, що деякі положення, зокрема щодо автономії волі носять характер принципів. Але, як зазначає О.М. Толочко, відсутність у законодавстві чітко визначених принципів МПП не означає, що вони взагалі не існують як явище правової дійсності. Законодавче регулювання майнових і особистих немайнових відносин з іноземним елементом підпорядковано суворій логіці і єдиному духу, що знаходить своє вираження у законодавчій і правотворчій практиці [10, с. 26]. Аналіз змісту Закону, а також міжнародних договорів України, судової та арбітражної практики, доктрини МПрП дозволяє виділити головні підходи, керівні ідеї та концептуальні позиції регулювання, що можуть претендувати на роль принципів галузі. На нашу думку, до них належать:

1. *Принцип національної юрисдикції щодо приватних відносин з іноземним елементом*, який означає, що МПрП є правом національним, регулювання відносин, що складають його предмет, здійснюється національною суверенною владою, у разі виникнення колізій між правопорядками різних держав для їх вирішення вітчизняні правозастосовчі установи повинні використовувати вітчизняні колізійні норми. Вказаний принцип безпосередньо виводиться із змісту преамбули Закону України “Про міжнародне приватне право”, відповідно до якої цей Закон встановлює порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок.

2. *Принцип поєднання колізійного і матеріально-правового способів у регулюванні міжнародних приватних відносин* відображений у статтях 4, 14 та інших Закону “Про міжнародне приватне право”. У ч. 1 ст. 4 закріплено основу колізійного регулювання: право, яке підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом, визначається згідно з колізійними нормами та іншими положеннями колізійного права цього Закону, інших законів, міжнародних договорів України та міжнародних звичаїв, що визнаються в Україні. В той же час ч. 5 ст. 4 робить виняток на користь застосування матеріально-правових норм – визначення права, що підлягає застосуванню на підставі колізійних норм, не здійснюється, якщо міжнародним договором України передбачено

застосування до відповідних відносин матеріально-правових норм. Крім того, ч. 1 ст. 14 передбачає, що колізійні правила не обмежують дії імперативних норм права України.

3. *Принцип пріоритету норм міжнародних договорів України перед нормами внутрішнього законодавства* передбачено в низці законодавчих актів, зокрема й в ст. 3 Закону “Про міжнародне приватне право”.

4. *Принцип міжнародної ввічливості* часто тлумачиться винятково як добра воля членів міжнародної спільноти визначати та виконувати іноземні судові рішення на своїй території

з метою розвитку співробітництва і добросусідських відносин [3]. Однак, на нашу думку, в МПрП зміст його є більш широким і охоплює не лише поважне ставлення до іноземних судових рішень, але й до іноземного права в цілому. Суть цього принципу полягає у визнанні заснованих на іноземному праві правовідносин; в необхідності застосовувати відповідно до колізійних норм іноземне право як систему загальнообов’язкових юридичних приписів, так само, як воно застосовується в країні походження; у допустимості відмови від застосування іноземного права лише на підставах, передбачених законом.

Безпосередньо в Законі України “Про міжнародне приватне право” термін “міжнародна ввічливість” не використовується, однак положення, що звідси випливають, знайшли відображення в багатьох статтях Закону. Зокрема, ст. 6 визначає обсяг застосування іноземного права, включаючи до нього всі норми, які регулюють відповідні правовідносини. Ч. 2 цієї ж статті вказує, що застосування норми іноземного права не може бути обмежене лише на тій підставі, що ця норма належить до публічного права. Ст. 8 регламентує обов’язок суду або іншого правозастосовчого органу встановлювати зміст норм іноземного права згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі. Статті 81-82 Закону передбачають визнання і виконання в Україні іноземних судових рішень, рішень арбітражів та інших органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних і господарських справ.

З міжнародною ввічливістю тісно пов’язана категорія взаємності. Взаємність передбачає надання іноземним суб’єктам певних прав і пільг або, навпаки, застосування обмежень за умов, якщо вітчизняним суб’єктам у відповідних іноземних державах забезпечуються такі ж права або до них застосовуються аналогічні обмеження. Інтереси міжнародного спілкування та ефективного регулювання приватних відносин з іноземним елементом спонукають держави не вимагати взаємності у кожному випадку застосування іноземного права. В загальній формі взаємність розкривається у ст. 11 Закону: “Суд чи інший орган застосовує право іноземної держави незалежно від того, чи застосовується у відповідній іноземній державі до подібних правовідносин право України, крім випадків, якщо застосування права іноземної держави на засадах взаємності передбачене законом України або міжнародним договором України. Якщо застосування права іноземної держави залежить від взаємності, вважається, що вона існує, оскільки не доведено інше”.

5. *Принцип однократного застосування колізійної норми* (неприйняття зворотного відсилання та відсилання до права третьої країни). Проблема зворотного відсилання до останнього часу законодавчо не розв’язувалася. З прийняттям Закону України “Про міжнародне приватне право” вона нарешті отримала законодавче вирішення. Відповідно до ст. 9 Закону будь-яке відсилання до права іноземної держави має розглядатися як відсилання до норм матеріального права, яке регулює відповідні правовідносини, виключаючи застосування його колізійних норм, якщо інше не встановлено законом. Таким чином, законодавство пішло шляхом неприйняття зворотної відсилки, зробивши виняток для деяких колізійних правил щодо особистого та сімейного статусу фізичних осіб (ч. 2 ст. 9), що відображає вітчизняний доктринальний підхід до названої проблеми.

Отже, принцип однократного застосування колізійної норми означає, що суд, як правило, застосовує колізійну норму лише свого національного законодавства. В подальшому,

застосовуючи іноземне право, суд звертається не до його колізійних норм, а до матеріального права, яке безпосередньо регулює відповідні правовідносини. Винятки з цього правила можливі лише у випадках, передбачених законом.

6. *Принцип автономії волі* є одним з важливих проявів диспозитивності в регулюванні міжнародних приватних відносин. На відміну від інших принципів, автономія волі прямо визначена в Законі “Про міжнародне приватне право”. Відповідно до п. 5 ст. 1 Закону автономія волі – це принцип, згідно з яким учасники правовідносин з іноземним елементом можуть здійснити вибір права, що підлягає застосуванню до відповідних правовідносин. Стаття ж 5 Закону розкриває сутність цього принципу та містить конкретні правила щодо вибору права.

7. *Принцип національного режиму* для визначення правового становища іноземних фізичних і юридичних осіб в Україні. Сутність національного режиму полягає в тому, що іноземні фізичні та юридичні особи урівнюються в своєму правовому становищі з відповідними українськими суб’єктами, крім випадків, прямо передбачених Конституцією, законами або міжнародними договорами України. Вказаний принцип закріплений у низці нормативних документів, перш за все, в ч. 1 ст. 26 Конституції України, ч. 2 ст. 17, ст. 29 Закону “Про міжнародне приватне право”, міжнародних договорах України про правову допомогу тощо. Крім національного іноземцям можуть надаватися й інші види режиму (найбільшого сприяння, преференційний, спеціальний), однак саме національний режим є головним принципом у відносинах держави з іноземними суб’єктами. Решта можуть розглядатися лише як окремі вилучення, винятки з національного режиму.

8. *Принцип забезпечення публічного порядку* є одним з найважливіших принципів галузі. Він покликаний охороняти правопорядок держави, її суверенітет, безпеку, основи суспільного ладу, моралі тощо від порушень, потенційно можливих внаслідок застосування іноземного права. Основні положення щодо публічного порядку містяться у ст. 12 Закону “Про міжнародне приватне право”. Відповідно до ч. 1 цієї статті норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основним правопорядком (публічним порядком) України. У таких випадках застосовується право, яке має найбільш тісний зв’язок з правовідносинами, а якщо таке право визначити або застосувати неможливо, застосовується право України. Однак згідно з ч. 2 ст. 12 відмова в застосуванні права іноземної держави не може ґрунтуватися лише на відмінності правової, політичної або економічної системи відповідної іноземної держави від правової, політичної або економічної системи України.

**Висновки.** Зазначені положення, на нашу думку, складають основний зміст вітчизняного МПРП і можуть претендувати на роль принципів галузі. При цьому наведений нами перелік не слід розглядати як остаточний і вичерпний, під час наступних досліджень можуть бути встановлені й інші базові засади регулювання приватних відносин з іноземним елементом, уточнено зміст і формулювання конкретних принципів. Крім того, вбачається доцільним виділити також принципи окремих інститутів МПРП.

### *Список літератури*

1. Ануфриева Л. П. Международное частное право : учебник. В 3 т. / Л. П. Ануфриева. – М. : Издательство БЕК, 2002. – Т. 1 : Общая часть. – 2002. – 288 с.
2. Богуславский М. М. Международное частное право : учебник / М. М. Богуславский. – М. : Юристь, 1999. – 408 с.
3. Ванев А. С. Решения иностранных судов в России: признание и приведение в исполнение / А. С. Ванев // Корпоративный юрист. – 2007. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.magisters.com/publication.php?ru/268/articles/>.
4. Галенская Л. И. Действие общих принципов международного права в сфере частного права / Л. И. Галенская // Журнал международного права. – 1995. – № 4. – С. 3–11.
5. Дахно І. І. Міжнародне приватне право : навч. посіб. / І. І. Дахно. – К. : МАУП, 2004. – 312 с.
6. Кибенко Е. Р. Международное частное право : учебно-практическое пособие / Е. Р. Кибенко. – Х. : Эскада, 2003. – 512 с.
7. Международное частное право : учебник [Ануфриева Л. П., Дмитриева Г. К.] / под ред. Г. К. Дмитриевой. – М. : Проспект, 2000. – 650 с.

8. Очерки международного частного права / [Довгерт А. С., Бирюков А. О. и др.] ; под. ред. А. С. Довгерта. – Х. : Одиссей, 2007. – 816 с.
9. Попов А. А. Международное частное право / А. А. Попов. – Х. : Ра, 1999. – 219 с.
10. Толочко О. Принципы международного частного права / О. Толочко // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2001. – № 2. – С. 24–29.
11. Чубарев В. Л. Міжнародне приватне право : навч. посіб. / В. Л. Чубарев. – К. : Атіка, 2008. – 608 с.
12. Юлдашев О. Х. Міжнародне приватне право : Академічний курс : підручник / О. Х. Юлдашев. – К. : Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. – 528 с.

### *Summary*

The article is devoted to researching the Ukrainian private international law principals. The author investigates the system of principals and their place in private international regulation.

Отримано 16.02.2009